

ОБРАЗОВАНИЕ И БЕДНОСТ – ВРЪЗКИ, ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ И ЗАВИСИМОСТИ

Силвия Красимирова Николова
Технически университет – Варна
Email: sunny_tulip@abv.bg

Анотация: Факторите, които влияят върху равнищата на бедност и социални неравенства са разнообразни и с различна степен на зависимост в определени региони, държави, култури. Образованието е един от основните фактори, които определят социалния статус на един индивид, неговата подготовка да участва в определена форма на заетост, в системите за социалното осигуряване и подпомагане. Степента на образование не само предопределя чисто индивидуалните характеристики на един индивид. То е ключов критерий за нивото на доход и риска от бедност. Образованието е особено важно и при маргинализираните групи, където бариерите за преодоляване са значително повече и често се осланят на културни и етнически разбирания. И не на последно място- образованието е от съществено значение, когато говорим не само за бедност, но и за социална мобилност.

Ключови думи: образование, бедност, социална мобилност.

EDUCATION AND POVERTY – RELATIONSHIPS, INTERACTIONS AND DEPENDENCES

Silviya Krasimirova Nikolova
Technical University - Varna

Annotation: The factors influencing poverty and social inequalities vary greatly in their impact across regions, countries, and cultures. Education stands out as a primary determinant of an individual's social status, their readiness to engage in specific employment opportunities, and their access to social security and support systems. Educational attainment not only shapes individual characteristics but also serves as a crucial indicator of income levels and susceptibility to poverty. Moreover, education plays a vital role for marginalized communities, who often face significant barriers to access due to cultural and ethnic disparities. Lastly, education is pivotal not only in addressing poverty but also in facilitating social mobility.

Key words: education, poverty, social mobility.

1. Бедност и образование – основни понятия и специфики.

Бедността е явление с много измерения, а не е само въпрос за липса на доходи сред част от населението. Концепцията за бедността включва както липса на средства за задоволяване на основните потребности, така и липса на условия и предпоставки за водене на достоен и пълноценен живот.[1]

Паричната бедност е само един от аспектите на бедността. Като други аспекти могат да бъдат разглеждани потреблението, достъпът до различни услуги – заетост,

здравни, образователни и социални услуги, качеството на жилищната среда, субективното усещане за благосъстояние и здраве и др. Успоредно с това, бедността може да бъде определена като съществена предпоставка за дисбаланси на трудовия пазар, забавен процес на икономическо и социално сближаване, ниска покупателна способност и неблагоприятни последици на индивидуално и обществено равнище.

Европейският съвет определя за бедни „лица, семейства и групи, чиито ресурси (материални, културни и социални) са толкова ограничени, че ги изключват от минимално приемливия начин за живот в държавите-членки на Европейския съюз (ЕС), в които те живеят.”[1]

Дефинициите за бедност, както и търсенето на начини за преодоляването ѝ са едни от основните въпроси, които занимават социалните и икономически науки. Фокусът на този доклад ще бъде да разгледаме основните фактори, които влияят върху нивата на бедност и социални неравенства. По-специално ще обърнем внимание на релацията бедност-образование, като чрез анализ на данни се опитаме да разберем мястото на образованието в социалното ежедневие на българина и неговото влияние върху стандарта на живот, покупателната способност и др. Образованието е един от основните фактори, които определят социалния статус на един индивид, неговата подготовка да участва в определена форма на заетост, в системите за социалното осигуряване и подпомагане. Степента на образование не само предопределя чисто индивидуалните характеристики на един индивид. То е ключов критерий за нивото на доход и риска от бедност.

Защо бедността е в тясна връзка със степента на образование? Подходите и методите за измерване на бедността, като линията на бедност и измерването на материалните лишения се основават на нетния доход на едно лице или домакинство. А какви са условията за това едно лице да има висок доход и финансова стабилност? Един от вариантите е по-високият социален статус на бъде наследен от родителите и съответно лицето да притежава по-добри финансови възможности. Другият вариант, когато индивидът се е реализирал успешно на пазара на труда, придобил е знания и умения, които успешно прилага в работата си. А това не би могло да се случи без качествено образование, допълнителна квалификация, учене през целия живот. По-високото образование и квалификация намалява шанса от изпадане от социалното осигуряване, навлизането в цикъла на трайната безработица и в крайна сметка достигане до т.нар. социално изключване. Ролята на образованието като фактор за финансова стабилност и възможност за социална мобилност е ясна. Но също така е неоспоримо, че липсата на образование – основно, средно, висше, е рисков за фактор за изпадане в бедност.

Говорейки за образование в България нека разгледаме образователната система в по общ план, за да можем да анализираме различните етапи:

➤ *Предучилищното образование* се осъществява от детските градини, но може да се осъществява и от училищата, които могат да осигурят условия за това. Предучилищното образование (ПО) е задължително от учебната година, която е с начало в годината на навършване на 4-годишна възраст на детето, но не по-рано от учебната година, която започва в годината на навършване на тригодишна възраст. То се организира в четири възрастови групи: 3-4 годишни, 4-5 годишни, 5-6 годишни и 6-7 годишни.[3]

➤ *Училищното образование* според степента е основно и средно, а според съдържанието на подготовката е общо и професионално. Училищата биват начални, основни, обединени училища, гимназия, специализирано училище, средно училище, специално училище. Основната степен на образование се разделя на начален етап

(1-4 клас) и прогимназиален етап (5-7 клас). Средната степен на образование се разделя на първи гимназиален етап (8-10 клас) и втори гимназиален етап (11-12 клас).

➤ *Висшите училища* са университети, специализирани висши училища и самостоятелни колежи. Те се ползват с академична автономия. В нея намира израз интелектуалната свобода на академичната общност и творческата природа на образователния, изследователския и художествено-творческия процес като върховни ценности. Разграничаваме три степени на образование: бакалавър, магистър и докторант.[3]

Предучилищното образование поставя основите на обучението в училище като запознава децата със социалния свят около тях. В основното образование – 1-4 клас, се полагат фундаменталните основи по писане, четене и математика. Пропускането на този етап от образованието ни води към неграмотността и малограмотността.

Съгласно определението на ЮНЕСКО от 1958 г. *неграмотен* е всеки, който никога не се е учил да чете и да пише. Терминът *„малограмотност“* се отнася до хора, които, въпреки че са посещавали учебно заведение, не притежават достатъчни умения за четене и писане. Разграничава се една особена форма на малограмотност – функционалната неграмотност, което означава, че дадено лице не е придобило четивните и писмени умения, необходими във всекидневния живот. *„Тъй като четенето и писането са основни елементи на всеки образователен процес, ЕС следва да допълва и координира действията на държавите членки с цел да се засили борбата с неграмотността и малограмотността и да се зачита правото на образование“*. В актуални документи на европейските институции се посочва, че *„явлението малограмотност и неграмотност съществува във всички страни на света, като 960 милиона души са засегнати от това бедствие... [6]*

През последните години различни фактори провокират актуализирането на тази тема у нас – постиженията на българските ученици в националното външно оценяване и в международните изследвания – PISA и PIRLS7, както и констатирането на зависимост между равнището на езикова грамотност и социално-икономическите и демографските реалности. Показателна за значимостта на проблема е и преориентацията в научния дискурс в областта на езиковото образование. Фокусът на внимание се измества от граматично ориентираното обучение към обучение, целящо прагматични (комуникативни) ефекти. Българският език се разглежда като инструмент за израстване на личността и за развитие на общността още от старта на детето в училище. Проучване на „Алфа Рисърч“, оповестено през август, 2015 г., показва, че „25% от хората у нас нямат достъп до базови културни блага като книгата и четенето и изпадат от основните културни практики, което означава, че у нас има културни гета“. Това извежда на преден план необходимостта от обединени, целенасочени, ежедневни усилия на широк кръг „четири институции“ за окуряване на ученето през целия живот. [2]

PISA е комплексен инструмент, който оценява доколко българската образователна система е подготвила младежите да приложат в живота си ученото в училище. Задачите на PISA са свързани с ежедневни казуси, в които учениците трябва да приложат ключови умения на XXI век. Затова PISA е много по-показателна за това доколко учениците са подготвени за живота отколкото българските национални външни оценявания и матури, които измерват основно научени наизуст концепции. Половината от българските ученици нямат умения като аналитично и критическо мислене, правене на логически взаимовръзки, четене с разбиране, осмисляне на събития, аргументиране, решаване на ежедневни проблеми. България е сред държавите с най-големи образователни неравенства в света – постиженията на учениците зависят от финансовото състояние на родителите им, от мястото, където живеят, от вида училище, в което

учат. Делът на функционално неграмотните 15-годишни ученици в областите четивна грамотност и математика вече надхвърля 50%. Когато след три години тези ученици излязат на пазара на труда, те няма да могат да се реализират в силно конкурентната среда.[6]

От тук можем да направим изводите, че тази нефункционалност в обучението на учениците води до тяхната неподготвеност за включване на пазара на труда, а от там липса на стремеж за достигане на по-високи кариерни постижения, реализация, културно надграждане и др. Изключването напълно от пазара на труда, съответно и от мрежата на социалното осигуряване, и разчитането единствено на втората защитна система – социалното подпомагане, в случаите, които е възможно, са сигурни рискове за изпадане под линията на бедност. Още по-важно е да отбележим е, че неграмотността и малограмотността могат да се превърнат в основни маркери и причини на бедността.

2. Връзката между образование и бедност: Взаимодействия и зависимости. Регионални дисбаланси.

В тази точка ще поставим фокусът върху конкретни данни, свързани с образователната система в България. На регионално ниво ще анализираме определени зависимости и характеристики. На първо място, ще отделим време за един наболял въпрос, свързан с преждевременното напускане на училище. Преждевременното напускане на училище остава голямо предизвикателство за българската образователна система. А този проблем най-често се открива при маргинализираните групи в по-малките населени места. През 2020 г. процентът на преждеременно напусналите образованието и обучението във възрастовата група 18-24 години е 12,8 %, над средните стойности за ЕС от 9,9 %. Преждевременното напускане на училище продължава да е особено високо сред ромите, а също и в селските райони (25,5 %). [5] Предизвикателствата пред достъпа до обучение и развитие на умения в България остават големи и може да попречат на приспособяването на работната сила към бързите промени на пазара на труда и технологичните промени.. През 2020 г. само 1,6 % от населението на възраст 25-64 години е било записано в обучение за възрастни, което е доста под средните стойности за ЕС от 9,2 %. Повишаването на квалификацията и преквалификацията на населението остават значително предизвикателство за насърчаване на бързото адаптиране към новите модели на работа, като дистанционната работа и работата онлайн. Политиките на пазара на труда през текущата и в бъдещите години ще бъдат насочени към инвестиране основно в цифрови умения и повишаване на квалификацията и преквалификация на работната сила в съответствие с новите потребности на пазара на труда. [5]

Бяха въведени нови мерки за подобряване на качеството и приложимостта на пазара на труда. От 2015 г. България използва системата на финансиране, за да преназначва профилите на завършилите към квалификации, които са търсени на пазара на труда, и предприема мерки за привличане на студенти в съответните области. Освен това беше приета стратегия за висшето образование за период 2021-2030 г. Целта е да се подобри приложимостта на пазара на труда, включително чрез въвеждане на механизъм за актуализиране и създаване на нови учебни програми, свързване на приема с потребностите на пазара на труда и насърчаване на цифровизацията. Други цели са подобряване на достъпа до висше образование и учене през целия живот, а също и насърчаване на научните изследвания, например чрез създаване на изследователски университети. Вече се изготвя карта на висшето образование, която да помогне за

Международна научна конференция
„МУЛТИДИСЦИПЛИНАРНИ ИНОВАЦИИ ЗА СОЦИАЛНИ ПРОМЕНИ:
ОБРАЗОВАТЕЛНИ ТРАНСФОРМАЦИИ И ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО“ – 2024

определяне на териториалната структура на университетите по професионални направления и специалности, съобразно социално-икономическото развитие и потребностите на пазара на труда. Картата ще предоставя информация за броя на приемите в държавните университети заедно със системата за класиране на българските университети (BURS) и ще помогне да се идентифицират възможностите за привличане на чуждестранни студенти. Освен това правителството разшири списъка с приоритетни програми и им отпусна допълнително финансиране.[5]

В таблица 1 ще разгледаме завършилите основно и средно образование по статистически райони за изминалата 2023 г.

статистически зони и райони	основно образование	средно образование
	общ. брой завършили мъже и жени за 2023	общ. брой завършили мъже и жени за 2023
Северозападен район	6475	3833
Северен централен район	6129	4180
Североизточен район	8 074	5022
Югоизточен район	9 998	5502
Югозападен район	20 011	13433
Южен централен район	12 710	7599

Табл.1. Завършили през 2023 г. по степени на образование, статистически зони, статистически райони и области. Източник: НСИ

Тук от съществено значение е и колко гъсто е населен самия регион, но виждаме, че общия брой на завършилите средно образование през 2023 г. е най-висок в Югозападния район за планиране, а най-нисък в Северозападния. Тази тенденция се запазва и при броя на завършилите висше образование по статистически райони.

В Табл.2 можем да видим брой за завършилите висше образование, степен магистър и бакалавър за периода 2019-2022г. Най-висок дял от завършилите висше се намират образование в Югозападния район, последван от Северния централен и Североизточен. В тези райони се намират и едни от най-добрите университети в България – Софийският университет „Св. Климент Охридски“, Великотърновският университет и Икономическият университет – град Варна.

	(брой)							
	2019		2020		2021		2022	
	Бакалавър Общо	Магистър Общо	Бакалавър Общо	Магистър Общо	Бакалавър Общо	Магистър Общо	Бакалавър Общо	Магистър Общо
Северозападен	403	215	402	270	413	213	412	353
Северен централен	4318	3658	3821	2844	3661	2980	3663	3458
Североизточен	3629	2900	3273	2970	3131	3086	3245	3025
Югоизточен	1372	1215	1257	1277	1315	1486	1304	1433
Югозападен	11508	11046	10652	9733	10524	9577	10583	10133
Южен централен	4577	3495	3746	3301	4225	3660	4088	4183

Табл. 2. Брой завършили висше образование, степен магистър и бакалавър, в периода 2019-2023. По данни на статистически региони. Източник: Инфостат*

Регионалните дисбаланси засилват несъответствията на пазара на труда. В проекта за карта на висшето образование са посочени редица дисбаланси между търсенето и предлагането на образователни услуги на национално и регионално ниво и резултатите на пазара на труда за завършилите лица. На национално ниво само 53 % от местата в университетите са заети. В 29 професионални области се усвояват по-малко от половината от наличните места. Най-малко атрактивните програми включват няколко разглеждани като приоритети на национално ниво, като математика и инженерство. Най-атрактивните програми са икономика, педагогика, медицина, ИКТ, право, администрация и управление. Около половината от българските студенти се обучават в тези направления. От всичките университети в България 27 (53 % от общия брой) са разположени в югозападния район, който включва и София, а само пет (включително филиалите на други университети) са в северозападния район. В стратегията за висшето образование са установени допълнителни предизвикателства, като несъответствие в знанията и уменията между потребностите на пазара на труда и предлаганите университетски курсове, както и остарели учебни програми. Също така съществува необходимост от по-активно участие на стопанския сектор и повишаване на квалификацията на академичните кадри. В същото време може да възникнат и допълнителни предизвикателства, поради факта че почти всички университети са останали в режим на дистанционно обучение за цялата академична 2020/2021 г., с много ограничени периоди на присъствено обучение. Това не само е дало отражение на благополучието на студентите от висшето образование, но и представлява риск за придобиването на умения.[5]

Говорейки за регионалните дисбаланси в образованието, можем да погледнем и таблица 3, където виждаме разпределението на висшите учебни заведения по райони. Специалностите, предлагани в тези университети, също влияе върху интереса на студентите. Но можем да посочим, че изборът им силно се влияе от икономическия статус на града, в който се намира университета, както и от традициите, които той е създал през годините.

		(брой)		
		2020/2021	2021/2022	2022/2023 ²
Общо	Северозападен	2	2	2
	Северен централен	5	5	5
	Североизточен	7	7	7
	Югоизточен	3	3	3
	Югозападен	29	29	27
	Южен централен	8	8	7

Табл. 3. Брой висши учебни заведения в България, разпределени по статистически райони за периода 2020-2023.

В таблица 4. можем да разгледаме общия брой на хората завършили висше образование, бакалавър и магистър, за периода 2019-2023 г. Виждаме, че броя на завършилите бакалавър от 2019 година насам намалява с бавни, но постоянни темпове. 25 807 студенти са завършили успешно бакалавърска степен, докато през 2023 - 22 097 броя.

Табл. 4. Брой завършили висше образование, степен магистър и бакалавър, в периода 2019-2023. Източник: Инфостат*

Релацията образование-бедност тук се крие в два компонента: първият – локацията на университета и желаната специалност и втората онаследената бедност, при която децата са правоприменник както на позитивите, така и на негативите в семейство. В случая до определена възраст те носят „бремето“ на бедността, предадено им от техните родители с абсолютна невъзможност да се справят с нея до една определена възраст. Бедността в семейството директно води до детска бедност заради липсата на средства за издържане на детето. Бедността в семейството води и до невъзможност детето да положи стъпките към по-високо образование заради ниската покупателна способност на домакинството, фокусирането върху екзистенц минимума. В едно домакинство, изпаднало под линията на бедност, образованието не е приоритет. На второ място, необразованите родители имат по-малки възможности за достъп до основните услуги, които са необходими за благополучието на детето – образование, здравеопазване, развлечения за свободното време, инфраструктура и др.[9] По този начин бедността се предава в поколенията, скъсва се връзката с възможността за адекватно включване на пазара на труда, придобиване на специфични умения и квалификация, а социалната мобилност е невъзможна. Тя е свързана с промяна в статуса на индивид или определена социална група, след което той променя текущата си позиция и място в социалната структура, променя статуса си на различни нива – здравни, културни, потребителски.

Дали е възможно социалната мобилност да бъде основният фактор за намаляване на бедността и неравенствата? Дали в България „социалната мобилност“ може да съществува не само като термин, но и като доказан процес, при който образованието, мотивацията от страна на родителите и училището, социалните защитни мрежи, играят ключова роля? С категоричност можем да заявим, че без възможност за образование – основно, средно и висше, социалната мобилност ще остане утопия.

Използвана литература:

1. Богданов, Г., Захариев, Б. Борба с детската бедност и насърчаване на социалното приобщаване на децата, 2007
2. Национална стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване, 2030
3. Национална стратегия за учене през целия живот, 2014
4. <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/bg/national-education-systems/bulgaria/bulgaria-bgorganizaciya-i-struktura-na-obrazovatelna-sistema> - към 28.05.2024
5. <https://op.europa.eu/webpub/eac/education-and-training-monitor2021/bg/bulgaria.html> - към 28.05.2023
6. <https://amalipe.bg/ezikovo-obrazovanie/> - към 28.05.2023